

тылын билли буолара. Партия Саха сиринээҕи обкомун бюрота 1941 с. от ыйын 9 күнүгэр «Призывниктары нуучча тылыгар үөрэтнэ» туһунан бопкуруоһу көрөн баран, призывниктар 60% нууччалык биллэлэрин уонна үөрэбинэн хабыллыбыттарын бэлнэтээбитэ⁸. Саха сиринээҕи кинигэ издательствотын «Краткий учебник по русскому языку для бойцов всеобщей» диэн кинигэтэ Советской Армия бойобуой резерваларын бэлэмниргэ улахан көмөнү оҥорбута. Нуучча тыла фронтка көмөтүн аматын, наадатын, туһатын туһунан старшай лейтенант С. Д. Григорьев саха ыччаттарга аһаҕас суругар эппитэ: «... мин сүбэм — нуучча тылын, улуу норуот тылын, Ленин тылын үөрэтин». Оттон ити тылы билли армияны өссө күүскэ холбуурун, ыкса сибээстиирин кэлсиһэр, азербайджан саллааттара махталларын бэйэтти суругар киллэрбитэ: «Баһыыба всеобщука үөрэбин иһин, ордук нуучча тылын иһин Кимиллин биһиги фронтка да сылдьан, дыһэбитигэр курдуктук... Нуучча тыла — фронтка бастыҥ дыһала»⁹.

Ара дойдуну көмүскүүр Улуу сэри кэмнэгэр уус-уран литератураҕа Ленин темата биһир сүрүн салаа буолбута. Ол курдук, Эллэй «Ленин мэлдьи биһигини кытта», Чабылдан «Ленин кэриһингэр», Күннүк Уурастыырап «Кэриэстээҥ Ленин», Леонид Попов «Норуоппут дууһата, дойдубут кута, Семен Данилов «Улуу Ленин», о. д. а. айымньыларга сурдубуттара.

Эллэй үөһээ этиллибит хоһоонугар советская дьон кыра да, улахан да, ситиһилэригэр «Улуу сирдьит сырдык тыһына баарын» этэр, кини уоттаах-төлөнөөх ыгырытын хоһуйар:

«Эй, чэйиҥ эрэ,
Мин хорсун хотойдорум!
Баай хара тыалы
баһаам элбэх батастары
Бааралы тардан,
бастыҥ — тиһэх сэрингэ
хлмэн кириҥ!»

Поэт Леонид Попов хоһоонугар Ленин өлбөт үйэлээх обраһа, кини «байбалтан диринг, халлаантан үрдүк, күнтэн сыр-

дык, көмүстэн күндү» үөрэбин суолтатын бу курдук суруйар:

«Ильч эн айымньыҥ — өстөөххө үөрбэ, Ооньуур сулустаах уот батаспыт, Олоххо, сэрингэ бийигиниһин биһиргэ, Кини тыһынан биһиги тыһынабыт!»

Ленин обраһын норуот ырыаһытара, олонхоһуттар эмнэ айбытара.

Сэрин сылларыгар дьон-сэргэ умсугуйан туран көрөр киһилэринэн буолбуттара: «Ленин в Октябре», «Ленин в 1918 году», «Человек с ружьем», «Яков Свердлов», «Выборская сторона», о. д. а. Сирдьит олоҕун, охсуһутун көрдөрөр киноленталар иһэтэр суолталара аһары улахан.

Ленин идеяларын бэриһиннээх, Коммунистической партия салалтатынан 60 тыһыынчаттан тахса Саха сирин буойуннара кыргыс толоонугар сылдыбыттара¹⁰. Аһардас Таатта оройуонун Уолбатаабы Ленин аатынан ситэтэ суох орто оскуолатыттан 79 ычат фронтка барбыта. Киһилэр ортолоругар 53 коммунист уонна комсомолец баалара. Ленин аатын сүгэр оскуолаттан тахсыбыт буойуннар хорсундук сэриилэспиттэрэ. Ол курдук Д. А. Петров Албан аат орден толору кавалера буолбута, Н. Д. Аргунов, И. П. Канаев о. д. а., элбэх бойобуой орденнар түөстэрин кизэргэтэн, кыйыы көтөллөөх төрөөбүт дойдуларыгар эргиллибиттэрэ¹¹.

Биһиги дойдубут ырааттыы норуоттарын кытта сарын-сарыннарыттан өйөнсөн Саха сирин саллааттара сэри ырдартыан туораан, Кыйыыны улансыбыттара. Онуоха өстөөбү самнарар түллэр күүс, модун санаа буолан Ленин улуу идеялара кыйыыга кынаттаабыттара.

1945 с. бэс ыйын 24 күнүгэр Кыһыл болуоссакка Кыйыы парада буолбута. Оркестр долгутуулаах марштары оонньообута, ол иһингэр Д. Ф. Салыман-Владимиров суруйбут «Кыйыы сахалыы марша» дуораһыйбата. Бу биһиги Советской Армиябыт, советская норуот, Коммунистической партияны, биһигэ госуларствобутын, Кыһыл Армияны түрүттээбит сүгкэннээх улуу сирдьит В. И. Ленингэ сүгүрүүтүтүн быһыытынан көстүбүтэ.

И. С. СИВЦЕВ, СГУ доцена

П. П. Ядрихинский уонна кини олонхото

Якутскайдаабы кинигэ издательствота биллэр олонхоһут П. П. Ядрихинский «Дьырыбына Дьырылыатта кыыс бухатыыр» диэн олонхотун бэчээттээн таһаарда. Кинигэ уопсай тас көстүүтэ,

уруһуйдара тупсабайдык оҥоһуллубут. Билигин өйдөөтөххө, олонхо сахалыы тылынан бэчээккэ тахсыбыта ырааппыт эбит. Сүүрбэчэр сыл анараа өттүгэр кырдыаҕас олонхоһут И. Г. Тимофеев-Теп-

⁸ СУОПА, ф. 3, оп. 27, д. 92, лл. 14—15.

⁹ «Соц. Якутия», 1943, 14 авг.

¹⁰ Петров Д. Д. Якутия в годы Великой Отечественной войны. ч. 1, Якутск,

¹¹ «Кыым», 1982, балаһан ыйын 14 к.

лоухов «Куруубай хааннаах Кулун Кул-лустуур» олонхото бэчээтэтэн турар. Итин тэгэ поэттар П. А. Ойуунускай, В. М. Новиков-Куннук Уурастырап олонхону суруйан бэчээкэ таһаартар-бытара абааччылар киэҥ боловомто-лорун, бийирэбиллэрин ылбыттара. Бэрт өрдөөбүтэ Сергей Васильев оҕолорго аһан тэттик олонхолору суруйбута.

П. П. Ядрихинской дойдутун дьонугар, ордук Көбөкөнгө, Бэдьээлэ олонхоһуту-нан биллэр. Кини оҕо эрдэбиттэн, үөлээннэхтэрингэр, биир дойдулаахтары-гар үгүстүк олонхолуур, ылбыр-туойар илээммитэ. Хайа да олонхоһут бэйэтин идэтигэр уһуллубут, таптаан истэр ки-һилээх буолар. Ол сиринэн Бэдьээлэ оннук олонхоһуттарынан биир дойдулаах-тара Дугдунун уола Кынаачайабы, ку-ратынан, тыанан үгүстүк ыгырыыга олонхолообут Мыычаар эмээхсин ааҕар. Кинилэр тылларын-өстөрүн, олонхолорун тыһынын этигэр-хааныгар инэринэн, «Тумул хара тыа туллан-хайдан түспүтүн курдук туналдьаннаах туус маҕан аттаах Тойон Добуһуол», «Улуу дойдуну тумна-ры баттаан үөскээбит, мооньун анны-гар бугул саа мөбөхтоох Модун баай тойон» диир олонхолору оҕо уолаан саа-һыгар толорон, дьонугар-сэргэтигэр биллэн барбыт.

Олонхону дьаныһан үөрөппит И. В. Пу-хов, Е. Е. Иванова репертуарын үөрэ-тэн бараан, кини олонхоһут буолуутугар үөскээбит эйгэтэ, маңнай олонхону и-тээһинэ (кини аатырбыт Сыгыһыктан үөрэммитэ) улахан оруулаабын, онтон кэли киэҥник сураһарбыт Т. В. Заха-ров-Чэбэйи, Н. А. Абрамов-Кынаты кытта билсинтэ ордук олонхоһутун ис хо-һоонун байытаргыгар тирэх буоларын туһунан бэлиэтэбит. Оннук эбит буо-лабына, П. П. Ядрихинской кэли Боро-дон улууһун Лөгөй нэһилиэгин кырды-баһа Дьөгүөр Дьөлүүнүһүк, Таатта бил-лэр олонхоһута Н. Малгинов-Көгүөхэ уола (дойдугар Н. Малгин диир аат-тыллар) толорууларын истээһинэ, кини олонхоһуттар саҥа ааттар, персонажтар кириилэригэр тиэрдибитэ. Бэдьээлэ олонхоһут быһытынан ситинтигэр-хо-туутугар төрт буолбута саарбаа суох.

Проккопий Прокопьевич айар талаана дьоллоох кэмнин алтыһан, сөптөөх ха-һысханы таба тупсута. Улуу Октябрьс-кай Социалистическай революция кыа-һылаах тэргэнэ ыраах Саха сиригэр тилиһэ диилибитэ. Саҥа саргылаах олох дьон айан-саанаатын өрө күүрдэн, хас дьы, балаһан ааһы кирибитэ. «Саамай кириилээх ырым кирибит кэмэ ол этэ», — диир олонхоһут ахтара. Отутус сылларга аатырбыт олонхоһуттар урук-кута Бодойбо рабочаһа С. В. Герасимов (Орджоникидзеваһа), Н. И. Степанов-Ноорой (Мэҥэ-Хаҥалас) олонхону кол-хоз кулуптарыгар туруорууну киэҥник тэрийэ сылдыһыттар. Ити уххаһа кыт-тыһан, Көбөкөн ыччаттарга П. П. Ядри-

хинскай «Күн Дьөһүөлдүт» олонхоһун биэс көстүүлээн, бухатырдыы таһна-симээн оонньообуттара маңнай нэһи-лэхтэрингэр, онтон оройоһунга, тигээр республикара тилиһэ биллибитэ. Онон олонхоһут Бэдьээлэ бэйэтин биир дой-дулаахтары Е. Г. Охлопковы, В. Н. По-пову кытта утһа-сабаа түсүһэн, дьон көрүп-нарыһа колхоз кулуубун сценаты-гар, биирдиилээн ыал дьыһэтигэр олох-тоспота. Бу кэмгэ кини олонхоһут бы-һытынан сиппитэ-хоһпота, тыла-өһө чо-чуллубута, репертуара чуолкайдаммыта. Олортон Проккопий Прокопьевич «Дьы-рыбына Дьырылыатта кыс бухатыр» диир олонхоһутун суруттарбыта үөрүүлээх.

Саха олонхоһутун сюжета баайын, эгэлэгин туһунан үөрэхтэхтэр ураты бэлиэтээн тураалар. Чуолаан Н. В. Еме-льянов бэйэтин үлэтигэр үс улахан бө-лөххө уонна олох истэрингэр бухатыр-дар толорор функцияларынан хас да суолга наардаабыта.¹ Онно дьахтар су-рун геройдаах олонхолору орто дойду бастагы дьон уонна айы аймаһын ара-һаччылааччылар диир икки суолга ха-һытан сюжеттарын арааран көрдөрбүтэ. П. П. Ядрихинскай олонхоһутун айы аймаһын араһаччылааччылар, күн сирин көмүскээчилэр ахсааннарыгар киллэ-риэххэ сөп.

Былгырды дьыл быраман мындаатыгар орто туруу бараан-дойдуга аан дойду аҕата буолбут Арылы Тойон оҕоньор, сир-сибир ийэтэ буолбут Кэрэмэс хо-тун — аҕыс уон саастарын туолаллары-гар Тойон Дьөлүүт, онтон Дьырыбына Дьырылыатта диир икки оҕолоһолор. Уоллаах кыс бииргэ оонньоон, көрү-лээн-нарылаан, көңүл көччүйөн улаатал-лар. Ол олордохторуна, Анды Баалыыр Тойон оҕоньор, Дөркөй Отүмэх хотун эмээхсин Сорук Боллур уоллара кини-лэр кысстарын Сыралыма Куону абааһы ааттааҕа Тимир Чохчордоон уоран-та-лаан барбытын туһунан биллээр уонна көмөлөһөллөрүгэр көрдөһөр. Онуоха То-йон Дьөлүүт айы кыһын быһыны ыраах айаһа аттанар. Аара баран иһэн, абааһы кыһын абыгар-хомуһугар кириэн, аллараа дойду дьуоһатыгар дьө-лө тимирэн хаалар. Ону билэн Дьыры-бына Дьырылыатта убайын ирэнэх суо-лун ирдээн, тоһ суолун тордоон уһуу-к-таах үһүн айаһа турунар. Дьэ, майтан ыла кыс бухатыр геронческай олоҕо сабаланаар. Дьырыбына Дьырылыатта абааһы уола Тимир Чохчордуун охсу-һуута уонна кинини кыайытыта үгэс бы-һытынан ойууланар. Олонхоҕо хаһан да буоларын курдук, охсуһуу айы бу-хатырын кыайытынан түмүктэнэр.

Бухатыр кыс дьиг быһыта-майгы-та, күүһэ-күдэҕэ киниэхэ күтүөттээһин матыһын кытта ситимизнэр. Аан маң-най Үөһээ дойдуттан Үрүҥ Уолантаһы тоох баар арыалдыттарын, холодойдо-рун иддье айгыстан кэлэр. Күтүөт оҕо ороу маһы ортотунан быһа-бааччы кэр-

¹ Н. Емельянов. Сюжеты якутских олонхо. М., Наука, 1980, 375 с.

гэн ыбытан барбытытан өбүргэнэн Дырыбына Дырылыатта айдааннаах охсуууга кириэр. Төһө да түөрт тог буйбуттар тимири сыбынан илинтин-ата-дын кэлигин турбуттарын иһин, иһин биэрбэккэ, ээбин эппэккэ, төлө мөхсөн, Үрүг Уолантаайы үрүг тыһын кыл мүчү куоттарарыгар күһэйэр. Ити кэни-титтэн аллараа дойду ааттааба Хаксаан буурай бухатыр кыс албан аатын ааттаан, суон сураһын сураан кэлэр. Охсууу үгэс быһымтынан барар: сеп-сэ-биргэл сынтарыйан, илинлэринэн киир-сэллэр, сир-дойдуу сиһиэри үктээри гынан, охсууулаах хайара бараллар, бүтэһигэр халбас харатыгар кириэһинэр мөккүөрдэрин быһарсаллар. Кыс бухатыр күтүөттээчилэри кыһан-хотон өрөгөйө үрдүүр.)

Саха олонхотугар хайа баһарар бухатыр сырыта-айна «үс саханы үөскэтэн, түөрт саханы төрүттээн, бнэ саханы бинһээн» дьоллоох олох тускулун олохтоһунунан түмүктэнэр. Үгүс олонхоо айбы бухатыра абаһы атамаанын кыһан, кэргэн ылыахтаах кыһын өлөр өлүүттэн быһаан, олохун огосторо көстөр. Ардыгар «Ньургун Боотур» олонхо сорох варианттарыгар сүрүн герой кылааннаах кыс Ньургуну кытта күрөс былдыһан, күүһүнэн-уоһунан сабырайан, кэргэн ыллара оһууланар. Н. В. Емельянов бэлиэтиринэн, дыахтар сүрүн геройдаах олонхолоорго үксүгэр кини кулут уолугар кэргэн тахсарынан бүтэр. П. П. Ядрихинская олонхотугар ити матыһар арыый да атын хайысхалаахтык сайдар. Дырыбына Дырылыатта Сээркээн Сэһэн эмээхсини кытта кэпсэтэн туулаан, илимнээн аһаан-сиһэн оһорор дыадагы ыал уола Муос Нооһовой буолап кубулунан төрөөбүт Ала Буурай бухатырыга кэргэн тахсыахтааһын эрдэ билэр. Ол эрээри Муос Нооһовой уолдуун көрсөн баран, кини ыал буоларга эһититтэн өбүргэнэн, кыс бухатыр охсуоһаан көрөр да, анараангыта таптарбат. Уол үкүүрүс-күөлэһи гынар да, «саха кинитин саарыан бастыга, ураанхай кинитин одуһаас улаһана» буола түһэр. Дьэ оһуоха Дырыбына Дырылыатта сүрдээһин тапты көрөн, кэргэн тахсарга сөбүлэһэр.)

Олонхо кылгас сюжетын, ол сайдан иһинин кэпсээтэххэ итинник. Мантан да көстөрүнэн, «Дырыбына Дырылыатта» сии атын олонхолоор курдук, бири традиционнай стилиһин сайдар, үгэскэ кубулуйбут матыһтар, хартыһналар үгүс-түк көстөн аһаллар. Холобур, кырдыан баран оһолонуу, саха эрэ олонхотугар буолбакка, атын омуктар эпостарыгар баар суол. Үгүстэн бири чабылхай туоһуну киргизтэр аатырбыт «Манастарыгар» көрөбүт. Онно сүрүн герой тоһхойо кырдыбыт кэргэнни Джакыптан уонна Чийрдыттан төрүүр. Манна даһатан эттэххэ, ат оһуода улаһан. Дэлэбэ даһаны, бухатырдар заттара кинилэр аттарын кытта сэргэ ааттаныа дуо? Ол сиһинэн П. П. Ядрихинская бухатырдарын то-

лору аатын маннык ааттаталыыр: Арабас мангы халлаантан илэ-бодо айыллан түспүт, тыллаах-өстөөх Дьыллыта маһан ааттаах Дырыбына Дырылыатта туйабын саһатытан чочугур чубур аттаах дьороһоно сого Тойон Дьөлдуут. Көстөрүн курдук, бухатыр аатынаһар ат төрдүн-уһун, быһымтын-туһуутун ордук сиэллээн-кутуруктаан хоһуллара дьылкэ. Ат куһтун өрө көтөһүү сылгы иһитинэн дьарыгырбыт омуктарга: киргиз-тэргэ, каһахтарга, калмыктарга, башкир-дарга, о. д. а. киһигник тарһаммыта биллэр. Ол иһин кинилэр эпостарыгар аты уустаан-ураннаан хоһуйуу, бухатырдар дохсуу сырыһаларын кытта дүөрөлэһэрэ үгэскэ кубулуйбута.

Мифологическай персонаһтар, матыһтар Бэдбээлт олонхотугар балаһча киһигник бэриллэллэр. Аал Кудук мас, сир-дойду иһитин Аан Алахчыһ, аартык иһитилэрэ атын олонхолоорго курдук бири функциялаахтар, бири эбээһинэһи толороллор. Бухатырдар наада буоллаһтарына, бар кыылга, суорга, кыталыкка кубулуйаллар. Бу былырғы сахалар бэйэлэрин төрүттэрин-уустарын ол-бу араас кыһалларынан ситимнээн өйдүүллэриһин туһулуктаах буолуон сөп.

Олонхо сюжета уонна манна аһтыллыбыт сорох түгэһинэр П. П. Ядрихинская саха олонхотуттарын былыр-былырғыттан илдьэ кэлбит үгэстэрин үчүгэйдик билэрин уонна онно бигэтик тирэһирэрин туоһулууллар.

Олонхоо сүрүн герой — кыс бухатыр. Олонхотут кини быһымтын-таһаатын, тас сөбөрэттин:

Кис кыыл кэтэһин
Килбизинээх көрө түтүтүн
Кэксэлэччи туппун курдук,
Сүүрүктээх уу ньуурун тэнэ:
Кылбачыйа кутулаа оонньуур
Сэттэ былас хаарыан солко
Толбоннууар уһун сүһуоһтаах эбит.
Аарыктаах алтан үһи
Аһырыалаах тирэбһин саһа,
Арылхай сыты хараһтардаах эбит.
Буур тайах улуунун уһуоһун
Уһаты-туора туппун курдук,
Сыйыллар кырыһлаах муруһнаах,
Оһуруо таас тиһтээх,
Сэттэлээх ый нэмизтин саһа
Сэргэх чуор кулгааһтаах эбит.
Сайынгы күнүм
Сандаарыйа тыгар
Саһарһатыгар холоонноох,
Тобус күн холбоспунун курдук
Үтүөкэһинээх дьүһүннээх,
Үрдүк үскөллээх
Кыс оһо кылаан бэрдэ,
Уһук туйгуна кини эбит.—

дизин, ордук иһэһ-куойан, ситэрэн-хоторон ойуулуур. Кыс бухатыр сырыһта, охсуһар охсуһуута иһки түһүмэхтээх: бастакыта, абаһы ап ситимнэһэр хаһтарбыт убайын Тойон Дьөлдууту-уонна Сыралыма Куону быһаһаһына; иһкиннэһэн,

Курук сөптө

күүстөрүнүн кутуөттээччилэри үлээһинэ. Дьырыбына Дьырылыатты кыайыга дьулура, эр санаата түгэнтэн түгэнгэ ордук арылхайдык көстөн иһэр. Кинини кыыс бухатырдар образтарын биэр бэлиэ көстүүтүн быһытынан сыаналыаха сөп.

Саха норуотун эпическэй айымньытыгар дьахтар сүрүн геройдаах олонхолоор үгүстэр. П. С. Скрябыкина (Амма) «Кыыс Туйгун», С. Н. Кириллин (Мэҕэ-Хаҕалас) «Дьурайа Куо», М. И. Михайлов (Якутский) «Күөгүлээн Куо», Н. И. Бурнашев (Уус-Алдан) «Кыыс Дьэбэлиэ бухатыр», Г. В. Дуяков (Ленинскэй) «Кыыс Дьуурайа», П. Г. Романов (Алексеевскэй) «Кыыс Ньургустай Куо», М. Н. Горохов (Верхоянскэй) «Кыдааннаах кыыс бухатыр» у.д.а. олонхолоор 30—40-с с. суруллан, НА СО Саха сиринээҕи филиалын архивыгар уурулла сыталлар. Н. В. Емельянов, балар сюжеттарын ырытан баран, бэлэ олонхолоор патриархат кыайытын кэрэһэллэр, киһи-аймах эрдэтээҥи кэмин көрдөрөр олонхолоор эбиттэр дээн улахан түмүгү оҕорбута.

Бэдээлэ олонхото төһө да киһи-аймах эрдэтээҥи кэмин көрдөрөр матыбын кытта хонуласпытын иннигэр, кини текстигэр киһи оройуоннар олонхотуттарын үгүстэрэ бэрт арылхайдык көстөн ааһарын бэлэттир наадалаах. Ол ордук олонхо сабаланабыттан бүтүөр дьэри героическай хабааннаахтык сайдан иһэрингэр да көстөр. Хас охсуһуу, утарыта күөнтэһии кыыс бухатыр ураты күүстээгин, кыайыга дьулуурун арыллар. Дьырыбына Дьырылыатта бары сырыылара бэйэтин күөн көрсөөччүлэрин кыайан-хотон, өрөгөйдөөн иһэринэн түмүктэнэр. Бүлүү, ордук хоту оройуоннар олонхотуттарын үгүстэригэр героическай сүүрээп мифологияны уонна остуоруйаны кытта хабааттаһан сайдар. Бухатырдар өстөөхтөрүн аҥардас күүстэринэн эрэ буолбакка, араас албаһынан, абьынан-хомуһунан кыайар түгэннэрэ үгүс. Ол иһин XIX үйэ иккис аҥарыгар Верхоянскэй уокурук фольклорун хомуйбут И. А. Худяков олонхону «остуоруйа» диэбитэ оруннаах курдук¹.

Итини тэнгэ олонхо сирин-дойдуну, бухатыр сырытын бары эндирдэрин ситэрэн-хоторон эгэлгэлээн хонуйуу — ордук кини оройуон олонхотуттарыгар бэлиэ түгэн. Холобур, П. П. Ядрихинскэй олонхотугар аан дойду аарыма маһа Аал Кудук мас төбөтө, үөһэ Үрүҥ Аар тойон тусаһатыгар өрө үүнэн таһан, үс көмүс сэргэ буолан кэрэхтэрип биллибит дээн аллара төттөрү намыһыан түспүтэ, аллараа адаар силлэстэрэ, Аан Алахчыҥ ынах ыыр ыаҕайатын ыйыыр сатанах мас буолар кыаҕым суох дээн үөһэ өрө үүнэн тахсыбыта бэрт уһундук, киэҥник, хомоҕойдук хонуллар. Бүлүү олонхотуттара

М. З. Мартынов (Сунтаар), Н. С. Александров (Үөһээ Бүлүү), И. П. Кутуруков (Ленинскэй) текстэригэр Аал Кудук (Луук) мас үөһэ өрө тыраадыбыт төбөтүн уонна аллара батары үүммүт силлэстэрин айыы уонна абааһы ойууттара төттөрү доһууларын туһунан этиллэр. Онтон хоту олонхолоорго ытык мас баарын эрэ туһунан ахтыллар. Бу да холобурлардан көстөрүнэн, кини оройуоннар олонхотуттара бэйэлэрэ улам-улам уһундук-киэҥник олонхолоор үгэһин киллэрэн испиттэрэ дьэҥкэ. И. В. Пухов суруйарынан, Уус-Алдан олонхотута И. Е. Охлопков-Чочойбох биэр түүн олонхо кириитин даҕаны ситэри эпһэтэ биллэр. (Якутский героический эпос олонхо, М., 1962, с. 49). Ити сиринэн П. П. Ядрихинскэй текстэ кээмэй да өтүтүнэ балаҕа улахан, ис да хоһоонунан сипһит-хоһупт бөдөҥ эпическэй олонхолоор «Дьулуруйар Ньургун Боотур», «Кулун Кулдустуур», «Мүлдүү Бөбө», «Тойон Дьаҕарыма» кэҕкэттигэр турар.

Бэдээлэ олонхотут быһытынан норуот уус-уран ойуулуур-биичкитиэр уран тылын дэгиттэр билэрин, ону сатаан таба туттарын көрөбүт. Ордук эпическэй формулалары — ол аата олонхоттон олонхо, олонхотунан олонхо кукка көһө сылдар, суньунэн, биридиги ойуулааһыннары — үгүстүк ситэрэн-хоторон этэрин бэлиэтээххэ сөп:

- Тулхадыйыа дээн
- Соҕуруу өттүттэн
- Туналбаннаах добуһ хайа
- тулааһыннанан,
- Айгырыа дээн
- Арҕаа сабатыттан
- Аҥааттыбыт Араат муора
- дьайыгнанан,
- Холборуйуо дээн
- Хотугу улабатынан
- Будулабанаах муус муора
- модьоболонон,
- Иэбэҥниэ дээн
- Илин өттүттэн
- Имэҥнээх итин байбал эгэрдэһэн.

Биллэн турар, хайа баҕарар олонхо кукка манньк ойуулааһыны булуохха сөп. Ол эрэри манна орто дойду түөрт өттүн туох илээн-сабалаан турара барыта сипһили этиллэрэ ордук бэлиэ. Маннайгы үс строка форматыгар сөн түбэһиннэрэн кэҥикти строкалар айыллаллар. Олонхотут уус-уран тыл поэтикаһыгар форматын суруллубатах эпкионун бэйэтэ да билбэтинэн табатык туһанар буолан, толорор кэмигэр сөптөөх дьүөрө тылы кэбэбэстик булар. Ол иһин саха олонхотуттара үксүгэр хаһахтан хостуур кэрнэтэ биэр тыһынан этэн субурталларын истибит эрэ сөбөрө-махтайара кэмэ суох.

Олонхо уопсай тускулун ырытан баран, аны П. П. Ядрихинскэй олонхотут бы-

¹ Описание Верхоянского округа. Л., 1969, 366 с.

нытынан бэйэтин тексигэр хайдах сы-
һаннаспытын ааҕааччыларга билиһин-
нээр наадалаах.

Биллэрин курдук, олонхоһут кимтэн
эрэ истибит олонхотун тылын-өһүн, бу-
хатырдар сырыыларын сүһэн, ону ула-
рытан-тэлэритэн, ардыгар эбэн-сабан то-
лорор.

Саха олонхоһуттарын үйэлэргэ муспут
үөрүйэхтэринэн, Бэдьээлэ олонхотун
бэрт элбэхтик уларыппыт-тэлэриппит, бу-
хатырдар сырыыларын сагалыы таҥ-
мыт хабааннаах. 1940 с. толоруллубут
«Олонхоһут анкетатыттан» көрдөххө, ки-
ни түөрт олонхолоох эбит. Онно «Дьы-
рыбына Дьырылыатта» киирбэтэх, ол он-
нугар «Тойон Дьөллүүт» диин олонхо
сурулла сылдьар. Суруйааччы Н. Габы-
шев уонна П. Н. Дмитриев суруйалла-
рынан, П. П. Ядрихинскай бу олонхотун
Таатта кинитэ Н. Малгиновтан-Көтүөхэ
уолуттан истибит. Билиэхэ биллэринэн,
кини аатырбыт И. Н. Винокуров-Табаа-
хырабы кытта үгүстүк иэрэ-баара олон-
холоспут. А. С. Татарнинов-Аккым Уус,
И. Е. Огочуяров киниттэн олонхоһуор
идэбэ үһүллубуттарын ыйаллар. Ол эрэ-
ри кинилэргэ да, уопсайынан Таатта
олонхолоругар «Дьырыбына Дьыры-
лыатта» баара биллибэт. Онон П. П. Яд-
рихинскай, бэрт элбэх олонхону истиби-
титтэн сыһыан, кыыс бухатыыр сүрүн
геройдаах (урут Н. Малгинов «Тойон
Дьөллүүт» олонхоһугар ойдоос персо-
наж буолуо), саҕа ис хоһоонноох, туспа
сырыылардаах олонхону толорор буол-
бут диин сэрэйдэххэ сөп. Кырдыаҕас
олонхоһут бэйэтин текстин төһө баҕарар

уларытар толору кыахтаах. Оннук үгэс
олонхолоһун дьон олобор-дьаһаҕар ула-
ханлык сыаналанар эрдэһинэ, киниэхэ
сүгүрүйүү кэмигэр баара. Билигин эдэр
олонхоһуттар истибит олонхолоруттан
атыны, эбэн-сабан, сайыннаран олонхо-
һуор кыахтара суох. Төбө диэтэххэ, ки-
нилэр, В. М. Гацак этэринэн, «эпическэй
билилэрэ» татым, талааннарын сайын-
наран зйгэлэрэ (эпическая среда) кыа-
раҕас буолар. (Эпический певец и его
текст.— Текстологическое изучение эпо-
са. М., Наука, 1971, с. 45).

Олонхону суруйуу, бэчээккэ бэлэмнээ-
һин научнай төрүккэ олоһурбутун бэлиэ-
тир наада. Тыл, литература, история
институтун үлэһитэ П. Н. Дмитриев
олонхоһуто кытта үһүннүк утумнаахтык
үлэлээбитэ өтө биллэр. Олонхо тексэ
толорооччу тылын-өһүн уларыппакка
туох баарынан суруллубут. Былыргы
өлүктүйбүт, эргэрбит тыллар үксүгэр
олонхоһут быһаарытынан бэриллибит-
тэр. Ол эрэри сорох быһаарыллыах
айылаах тыллар (тэбиэн ыйдаах, хаҥа-
лаас быччыҥ, паамат кыыл, кэй тубут
көлө уо.д.а.)көтүтүллэн хаалбыттар.

Түмүктээн эттэххэ, П. П. Ядрихинскай
бухатыыр кыыс туһунан олонхото туох-
ханлык нининэ эдэр ааҕааччыларга, ыч-
чакка саха олонхоһутун туһунан өйдөбүл-
лэри байытыаҕа, кинилэр төрөөбүт но-
руоттарын духовнай культуратын сыа-
налыылларыгар, таптыылларыгар көмө-
лөһүөбэ диин эрэннэххэ сөп.

**В. В. ИЛЛАРИОНОВ, филологическай
наука кандидата**